

Օտոյ-լը-Մեսէն

Ս. ՃԵՎԱԷԻՐՃԻԵԱՆ

Յարբարոսներու կործանարար արշաւանքներէն ետք, Մերովէնքներու շրջանը չէր յաջողած եւրոպայի վերականգնումը իրագործել: Իրադարձութիւնները՝ բնական զարգացումի շաւիղովը ընթանալով, զարմանալի չէ՝ Մերովէնքներու շրջանին, ճարտարապետական կառուցումներու տեսակէտէն աղքատ ըլլալը: Անոնց գեղարուեստի հասկացողութիւնը չէր անցներ ոսկերչական զարդերու մարզը, որ արդէն զարգացած էր բարբարոս զանազան ցեղերու մօտ: Թէեւ տմանք Մերովէնքներու կը վերադրեն բազմաթիւ սրբատեղիներ՝ Թուլուզի «Լա Տորատը», որ ոսկեղէն խճանկարներով զարդարուած էր, եւ ժուարի արբայարանին (Սէն է Մարն) գետնափոր դամբարանը, որ տակաւին կը մնայ, բարբախտարար՝ նորմաններու կործանարարութենէն վրիպած: Բայց ասոնք շատ հազուադէպ մնացորդներ են նախառոման կառուցումներու՝ կարենալ ըսելու համար թէ Մերովէնքներու շրջանը՝ ճարտարապետութեան տեսակէտով, հարուստ չըլլան մը եղած ըլլայ:

Մերովէնքներու շրջանը այն ժամանակն է, երբ նորահաս տատ ժողովուրդներ մասնաւորապէս կը մտահոգուէին կարելի եղածին չափ հող եւ երկիր նուաճել՝ իրենց ազդեցութիւնները եւ իշխանութիւնները ապահովելու համար, եւ չէին մտահոգուեր ճարտարապետական իրաւ արժէք ներկայացնող կառուցումներ ստեղծելու եւ ոճ մը հիմնելու մասին:

Ասոնց յաջորդող Քարովէնքներու շրջանին, Մեծն Կարլոսի Կահակալութեամբը, բացուեցաւ նոր դարաշրջան մը, երբ այլ-

ևւս կարելի էր մտաւորական եւ գեղարուեստական մտահոգութիւններով ալ զբաղել:

Մեծն Կարլոսի (742-814 թթ.) յաջող յարաբերութիւնները Արեւելեան Կայսրութեան՝ Բիւզանդիոնի հետ, Եկեղեցիին եւ Պապին հետ իր համաձայնութիւնները, արաբներու դէմ իր արշաւները, իր վարկը եւ հեղինակութիւնը շատ բարձրացուցած էին: Այս պարագան իրեն կարելիութիւն տուաւ զբաղելու նաեւ գեղարուեստի եւ զբականութեան զարգացումով, որոնց հանդէպ մեծ հետաքրքրութիւն ցոյց կու տար: Արդէն՝ ան կը կարգար յունարէն եւ լատինարէն, բայց գրել չէր գիտեր: Իր ստորագրութիւնը անգամ հազիւ զծել սորված էր: Թերեւս՝ ասոր համար էր որ ուսմանց մեծ կարեւորութիւն տուաւ եւ զսրբոյնէր հիմնեց, որոնց ճակատագրով ինքը անձամբ կը հետաքրքրուէր ու կը զբաղէր:

Այսպիսի մտայնութեամբ կայսր մը, անշուշտ չէր կրնար դոհանալ Մերովինգիւններէն մնացած խեղճ շինութիւններով: Եւ որոշեց իր մայրաքաղաքին՝ Էքս-լա-Շարելի մէջ կառուցել պալատական մատուռ մը, իր գերեզնի համապատասխան ճոխութեամբ եւ իւրանա-տիպութեամբ:

Սակայն Ը. դարուն վերջերը եւ Թ. դարու սկիզբին, Արեւմուտքը ի վիճակի չէր իր իսկ ծոցէն ելած կարող ճարտարապետներ տալու, որոնց կարելի ըլլար յանձնել կայսերական կառուցումի մը իրադրո՞ւմը: Արեւմուտքի մէջ, այդ դարերուն, տակաւին Պենետիքեաններու իւրացուցած պաղիլիքայի ոճովը կը շինէին միայն: Եւ յաճախ՝ այդ ոճով շէնքերուն համար ա'լ պէտք կ'ըլլար օտար մասնաւորաբար Արեւելքէն եկած ճարտարապետներու, երբ շինուելիք շէնքը քիչ թէ շատ նշանակութիւն ունենար:

Կապութիւնը այնպէս էր որ ոչ միայն Գերմանիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ, այլեւ Ալպեաններու հարաւը՝ հիւսիսային Իտալիոյ մէջ ալ զարմանքով կը տեսնենք բիւզանդացի եւ հայ ճարտարապետներ, որոնք իրենց բնաշխարհի ոճերով՝ միջնալայրին բոլորովին անձնօթ ձեւերով շէնքեր կը կառուցանէին: Փոյ դետին դաշտապետին ի վեր՝ նշանահարներու նման կը շարունակէին Թորչելոյի Սանթա Ֆոսքան, Ռա-վեննայի Սան Վիթալէն, Թէոտորիկոսի դամբարանը՝ մին բիւլան-դական, միւսը հայկական շինարուեստով, իսկ աւելի անդին՝ Քա-զալէ Մոնֆերաթոն եւ Միլանոյի Սան Սաթիրոն, եւայլն¹:

Եւ Մեծն Կարլոս՝ իր պալատին մատուռին շինութիւնը անձ-

1. S. Djévhirdjian, *Les Reminiscences de l'Architecture arménienne en Occident*, Վենետիկ, Ս. Զաքար, 1977:

եւց Օտոյ-լը-Մեսէն, այսինքն Մեցի Օտոյ կամ Էօտ անուն ճարտարապետի մը

Ո՞վ էր Մեցէն եկող այս ճարտարապետը, որուն կը մատահուէր կայսերական կառոյցի մը ճարտարապետութիւնը:

Քարոյլէնթիէններու շրջանի միակ ծանօթ ճարտարապետն է այս Օտոն, որուն անունը հասած է մինչեւ մեր օրերը:

«Կարլոս մեծ կայսրը հիմնեց այս տաճարը եւ դերազանց վարպետ էօտ՝ զայն շինեց: Ան՝ վայելեց Մեց քաղաքին մասնաւոր շնորհները եւ հոն ա՛լ թաղուած է», կը գրէր արձանագրութիւն մը, որ ատենին կարելի էր տեսնել անոր շինած տաճարին ներսը, եւ որ՝ ժ. դարուն ընդօրինակուած է ձեռագիրի մը մէջ, որ կը գտնուի Աւստրիոյ Վիեննա քաղաքը²:

Ըստ վերոյիշեալ արձանագրութեան, Օտոն՝ Մեց քաղաքը ծնած տեղացի մը էր, քանի որ մասնաւոր շնորհով մը Մեց բնակելու, եւ հոն ա՛լ թաղուելու արտօնուած էր:

Ոմանք՝ պահ մը զինքը լոմպարտացի կարծեցին, բայց Էօտ կամ Օտոյ անունները՝ Ալպեաններու հարաւը՝ Լոմպարտիոյ մէջ գործածական անուն մը է: Լոմպարտացիի մը համար զարմանալի պիտի ըլլար «Էօտ», «Օտոյ» կամ «Օտա» կոչուիլը:

Օտոյ-լը-Մեսէնի մասին եթէ շատ մանրամասնութիւններ չկան, գիտենք սակայն՝ թէ օտարական մըն էր, որ Լորէնի Մեց քաղաքը բնակելու արտօնութիւնը ստացած էր, բայց՝ իր գործերն են որ պիտի վկայեն իր ծագումը, ինչպէս Թէոտորիկոսի դամբարանը՝ Ռափեննայի մէջ, իր շինարուեստովը կը վկայէ զայն կառուցող ճարտարապետին՝ Դանիէլի ինքնութիւնը, որ ուրիշ մէկը չէ, եթէ ոչ Տեկորի տաճարը վերաշինող հայ ճարտարապետը³:

Անշուշտ գծուար է հազար տարիներ առաջ ապրողի մը մտածումին թափանցել եւ անոր ինքնութիւնը ճշդել իր գործերը ուսումնասիրելով:

Ուրեմն՝ շատ չքահայեաց կերպով պէտք է մօտենալ անոր իրադրած իրաւունքներուն, զանոնք մանրամասն քննելով եւ բաղդատելով նոյն դարու եւ կամ նախորդ դարերու՝ այլուր իրագործուած կառուցումներու հետ: Որովհետեւ՝ Միջին Դարուն, եւ զայն նախորդող դարերուն ալ, ճարտարապետական յղացումները գերազան-

2. Jean Hubert, dans **Architectes Célèbres**, Vol. 1, Edition d'Art Lucien Mazcnoel, Paris, 1958, p. 142.

3. Ս. Ճէվաիքիեան, Թէոտորիկոսի Ռափեննայի Դամբարանը եւ Հայկական Շինարուեստը, հրատարակելի «Բազմավեպ», 198:

ցապէս սեփականութիւնն էին որոշ քաղաքակրթութիւններու, որոնց ճարտարապետները միայն կը կիրարկէին՝ անփոփոխ կերպով, իրենց տոհմային ոճը եւ շինարուեստը: Բիւզանդացի ճարտարապետ մը, օրինակի համար, պիտի չինէ բիւզանդական ոճով, ուր որ ալ գտնուի: Նոյնն է պարսկացի հայ ճարտարապետին համար ալ: Անամենուրեք պիտի կիրարկէ իր տոհմիկ շինարուեստը եւ ոճը: Նոյն բանը եղած է Պենտրիքեան պաղլիկքայի ոճին համար, որ աւելի ուշ՝ ԺԹ. դարուն կոչուեցաւ Ռոման ոճ:

Վերածնունդի՝ ԺԵ-ԺԶ. դդ. ճարտարապետներն են որ որոշ ձգտում մը ցոյց տուին այլ ոճերու — հելլենական եւ հռոմէական — դործածութեան: Որովհետեւ Վերածնունդի ճարտարապետները կը մերժէին միջնադարեան ճարտարապետական ոճերը, եւ քանի որ անոնց տեղը դնելիք ուրիշ բան չունէին, դասական ոճերուն վերադարձ մը ընել ստիպուեցան, օտար մտածումին վրայ պատուաստելով իրենց հոգեկան ապրումներուն արտայայտութիւնը:

Ճարտարապետական ոճ մը, միայն շինութեան գիտարուեստը (technique) չէ, այլ ան կ'արտայայտէ շինողին ցեղային հոգեվիճակը, մանաւանդ պատմական այդ դարերուն:

Խօսքս՝ այսօրուան ճարտարապետութեան մասին չէ, որովհետեւ այսօրուան ճարտարապետութիւնը կ'առաջնորդուի աւելի քան ցեղային հոգեվիճակէ մը՝ տնտեսական մտահոգութիւններէ: Ասոր համար է որ այժմ ամէն երկրի մէջ կը տեսնենք միեւնոյն կառուցաձեւերը, որոնք տեղւոյն, երկրին եւ ժողովուրդին արտայայտութիւնը չեն ներկայացներ:

Օտոյ-լը-Մեայնի դործերէն մեզի հասած են երկու յիշատակարաններ, որոնք միակ վիաներն են Քարոլէնսթիէն չըջանի կառուցումներուն:

Այս յիշատակարաններէն առաջինն է Էքս-լա-Շարելի պալատական մատուռը, իսկ երկրորդը՝ Ֆրանսայի մէջ՝ Լուար գետի եզերքին՝ Ժէրմինեի-տէ-Բրէի եկեղեցին, որ շինուեցաւ որպէս աղօթարան (oratoire)՝ Օրլէան քաղաքի եպիսկոպոս Թէօփիլֆի համար:

Այս երկու կառուցումներուն քննութիւնը մեզ պիտի առաջնորդէ՝ զանոնք շինող ճարտարապետին ինքնութիւնը որոշելու, անոր մտածելակերպը եւ զգայնութիւնը ըմբռնելու, ուրիշ պիտի կարենանք որոշել թէ՛ ո՞րիկէ կու գար ան, եւ թէ ի՞նչ ազդութեան կը պատկանէր:

Մեծն Կարլոս՝ Արեւմուտքի կայսրը, կը պահանջէր իր դիրքին համապատասխան կառուցում մը, որ պիտի ըլլար թէ՛ պալատին եկեղեցին եւ թէ՛ իր դամբարանը:

Կայսերական կառուցումներ՝ Թ. դարուն կը գտնուէին Բիւղանդիոնի եւ Բիւզանդական կայսրութեան արեւմտեան ստացուածքներուն մէջ, որպիսին է Ռափեննան։ Կայսերական այդ կառուցումները միայն կրնային օրինակ ծառայել այլ կայսրերու շինութիւններուն։ Մնաց որ պահ մը՝ քիչ էր մնացած որ Մեծն Կարլոս ամուսնանար Բիւզանդիոնի Իրէնէ կայսրուհին հետ, ինչ որ՝ բարերախոտար Կարլոսի համար, չիրականացաւ։ Բայց այս պարագան ցոյց կու տայ Կարլոսի համակրանքը Բիւզանդիոնի եւ անոր քաղաքակրթութեան հանդէպ, ինչ որ, բնականաբար, պիտի ազդէր շինուելիք մատուռին ճարտարապետական ոճին վրայ։ Այս պարագային՝ ճարտարապետին անձնական հակումներն ու նախասիրութիւնները՝ դործածուելիք ոճին տեսակերպով, երկրորդական կը մնային։

Եւ դերազանց վարպետ Օտոն ձեռնարկեց շինութեան։ Հոն՝ ութը մոյթեր կը ձեւաւորեն ներքին ութանկիւն բազմանկիւն մը, որ չէնքին կու տայ ճառագայթող յատակադիւ մը (plan rayonant)։ Այս մոյթերը, որոնք զանդուածային են, իրարու կապուած են հաստատուն աղեղներով։ Այս ութանկիւն կեդրոնական միջոցը, որ կեդրոնական առեանը կը ձեւաւորէ, չըջապատուած է արտաքին 16 կողմեան բազմանկիւն որմով մը, որուն իւրաքանչիւր երկու անկիւնները կ'ուղղուին ներքին ութը մոյթերէն մէկուն։ Այս արտաքին չըջափակը՝ ներքին մոյթերու շարքին հետ կը ձեւաւորէ կամարածածկ երկյարկանի նրբանցք մը (couloir)։ Վերին նրբանցքը կը բացուի երկու բարձրութիւններու վրայ շինուած սիւներու շարքով մը, կեդրոնական ութանկիւն առեանին վրայ։ Այս սիւները երկու առ երկու զետեղուած են ութը մոյթերուն միջեւ բացուող տարածութիւններուն վրայ, մինչ զետնայարկի նրբանցքը ուղղակի կը յարարերուի կեդրոնական առեանին հետ, մոյթերու միջանցքներէն։ Կեդրոնական առեանը՝ վեղարածեւ տանիքով, կաթողիկածեւ շինութեամբ մը ծածկուած է։ Այս շինութիւնը Օտոնի օրով փայտաշէն էր։ Այժմու քարաշէն դմբէթը ԺԷ. դարու դործ է։

Այս շէնքը իր հաստ մոյթերով եւ զօրաւոր աղեղներովը ծանր շինուածքի մը սովաւորութիւնը կու տայ, բայց ան կը ներկայացնէ հաշուուած կատարելութիւն մը եւ կատարեալ արուեստի մը արտայայտութիւնը։ Արուեստի այս կատարելութիւնը անկարելի է մտածել թէ յանկարծ՝ մէկ օրէն միւսը ծնաւ Թ. դարուն, Քարոլինգիէններու մօտ, առանց որ անոր ծնունդը աւետող նախակառուցումներ գտնուէին այլուր։

Սա ցոյց կու տայ թէ այս շէնքը շինող ճարտարապետը արդէն վարժ մէկն էր, նման կատարելութիւն մը յաջողութեամբ իրագործելու համար։ Ամէն պարագայի՝ ան տեղացի մը չէր կրնար ըլլալ։

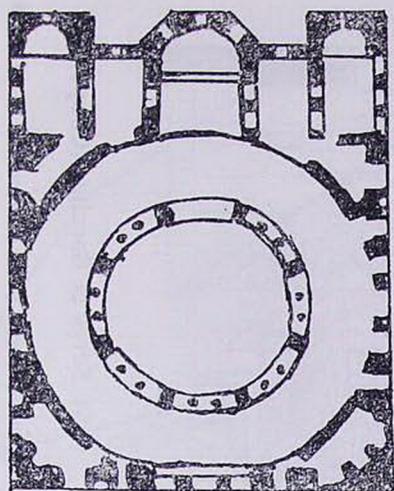
եթէ քննենք շէնքին յատակադիծը եւ կառուցումի ձեւը, սլիտի տեսնենք թէ ան կը ներշնչուի Ռափէննայի բիւզանդական ոճով շինուած Սան Վիթալէ եկեղեցիէն :

Զ. դարուն, բիւզանդական ընդհանրացած ոճ մըն է տաճարին կեդրոնական տեւանը չրջապատել ութ կողմանի բաղձանկիւն մը կազմող՝ ութը մոյթերով, որոնց միջեւի անջրպետը՝ երկու առ երկու սիւներ կը լեցնեն : Այս բոլորը արտաքին որմով մը կը շրջապատեն, որ ներքին սիւնաշարքին հետ կը ձեւաւորէ կամարածածկ նրբանցք մը, մէկ կամ երկու յարկի վրայ : Այս տեսակի շինութիւններէն յիշենք՝ Պոսթրայի եկեղեցին (512 թ.) Սուրբոյ մէջ, Ռափէննայի Սան Վիթալէ եկեղեցին (527 թ.) եւ Բիւզանդիոնի Ս. Սարգիս եւ Պաքիւս եկեղեցին (532 թ.) : Այս վերջինը այժմ մզկիթի է վերածուած եւ կը կոչուի «Բիւշիւք Այասֆիա» :

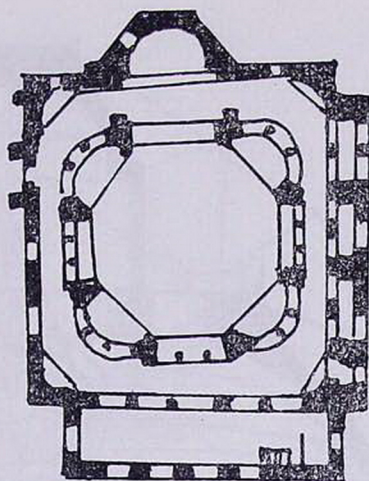
Սան Վիթալէ եկեղեցին (527-547 թթ.) Ռափէննայի մէջ, Էքս-լա-Շարելի պալատական մատուոնի հետ բաղդատած, կազմուած է՝ թէ ներքին եւ թէ արտաքին ութկողմանի նոյնակերպ երկու բաղձանկիւններէ, որոնք կը ձեւաւորեն կեդրոնական տեւանը եւ զայն շրջապատող կամարակապ նրբանցքը : Սակայն հոս, մոյթերու միջեւի սիւները շարուած են կիսաշրջանակ ձեւով, եւ կը վերցնեն վերնատունը եւ զմբէթը : Այս զմբէթը շինուած է իրարու մէջ ազուցուած՝ ելուած հողէ մասնաւոր ամաններէ, որոնք շինութեան կուտան արտակարգ թեթեւութիւն մը : Մնաց որ արդէն ամբողջ կառուցելը՝ աղիւսաշէն է եւ կու տայ թեթեւութեան զարմանալի տպաւորութիւն մը, ինչ որ Էքս-լա-Շարելի մատուոնը չունի : Այս պարսկական, մասամբ, յայտարար նշան մը կ'ըլլայ ճարտարապետին ինքնութիւնը ճշդելու :

Թէեւ՝ Էքս-լա-Շարելի մատուոնը շինուած է բիւզանդական ոճին համաձայն, բայց հոն ակնյայտ կերպով կը պակսի բիւզանդական ոգիին արտայայտութիւնը : Ասիկա հաւանաբար անոր համար որ ինչպէս բիւզանդացի ճարտարապետ մը չէ : Ան միայն ղոհացած է Սան Վիթալէն ընդօրինակելու, իր վեհափառ յաճախորդին ղոհացում տալու համար, բայց պահեր է իր տոհմային շինարուեստը՝ սրբատաշ քարէ կառուցուածք, հաստաբեւտ մոյթեր, յատկանշական մթնշաղ մը՝ շէնքէն ներս :

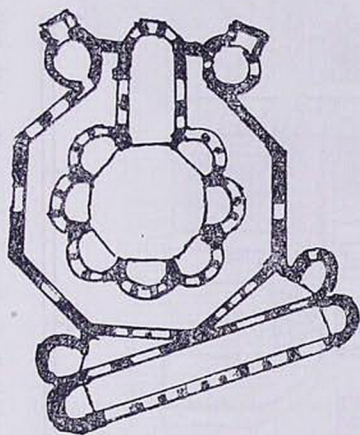
Էքս-լա-Շարելի ճարտարապետը՝ Օտոյ-լը-Մեաէն քարագործ վարպետ մըն է, Magister Lapidum մը՝ ինչպէս կ'ըսէին Միջին դարուն : «ճարտարապետ ի քարս», ինչպէս կը կոչէին հայերը, եւ իր շինած շէնքը՝ քարաշէն արտայայտութիւնն է բիւզանդական աղիւսաշէն ոճին : Գեղեցիկ մտատեսիլ մը՝ կեդրոնական տեւանը շրջապատելու կամարակապ նրբանցքով մը, ըստ բիւզանդացիներու : Նման

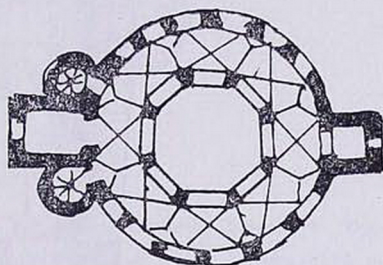
Bosra (512)

St. Serge et Bacchus (532)

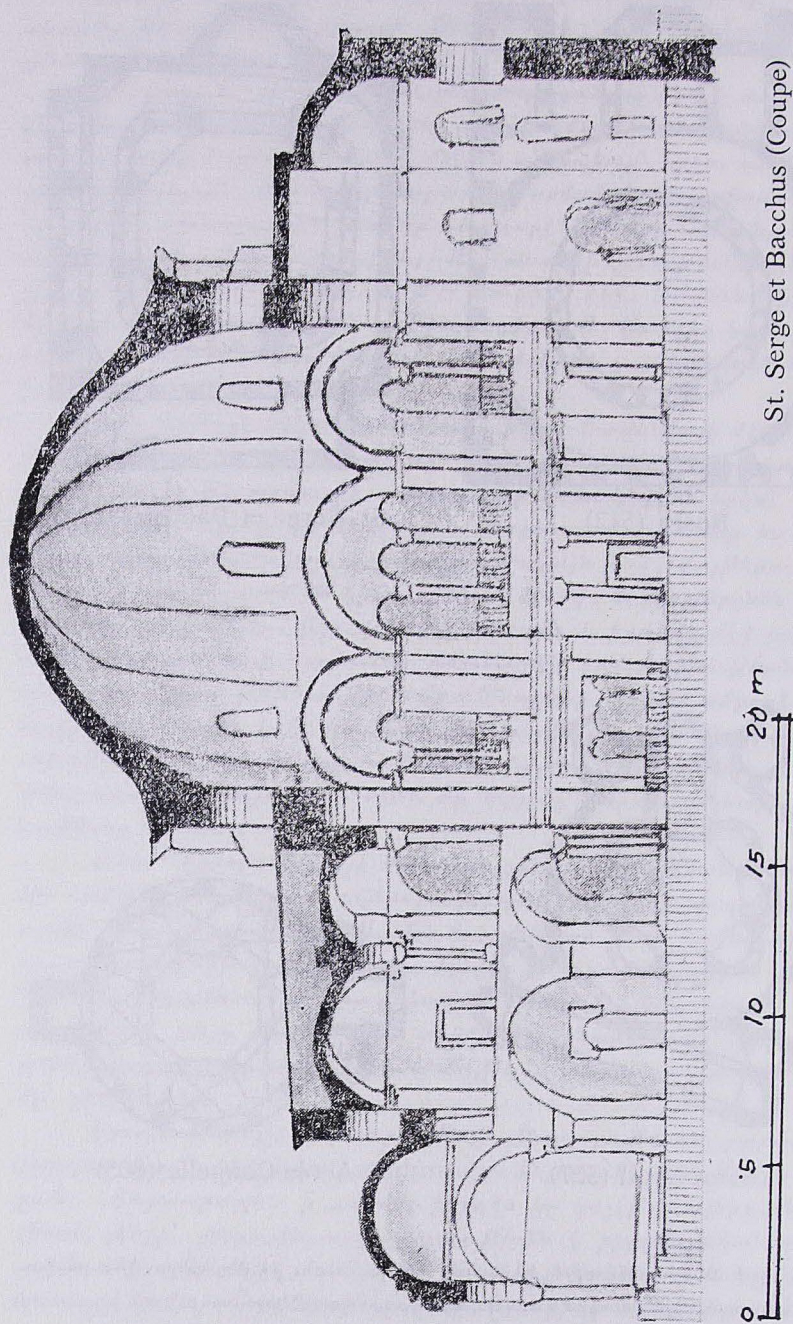

Saint Vital (527)

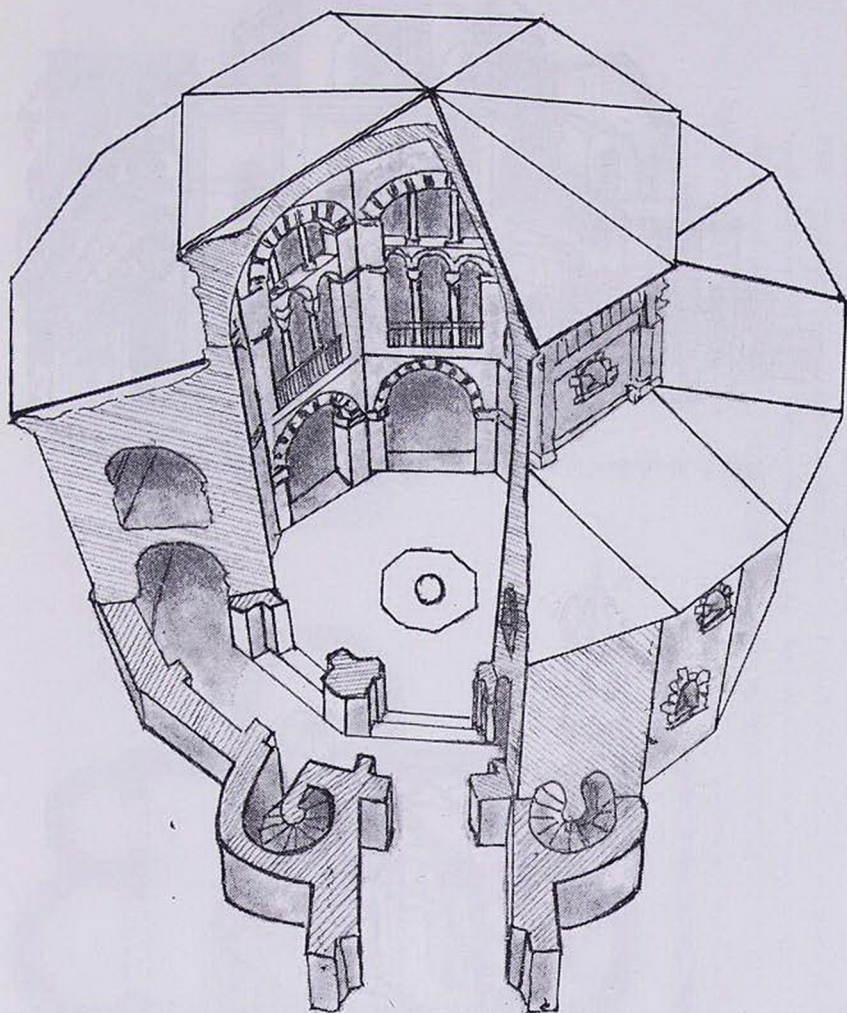

Aix-la-Chapelle (805)

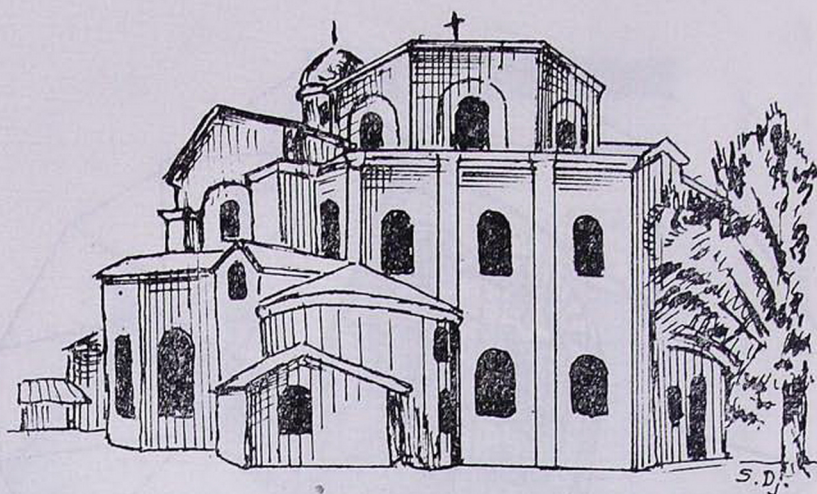
Նկար 1. Բիզանդական Զ. դարու եկեղեցիներու եւ Թ. դարու Էֆս-լա-Շա-
բելի պալատական մատուռին բաղդատական յատակագիծերը:

Նկար 2. Բիզանդիոնի Ս․ Սարգիս եւ Պափոս եկեղեցիին հասածը երկայնքին: Այս եկեղեցին կառուցուեցաւ 532 թ․ին, Սան Գիւրգիսի հոգ (527 թ․) ։ Զ․ դարու բիզանդական ոճով է, ուրը մոյրերով ։

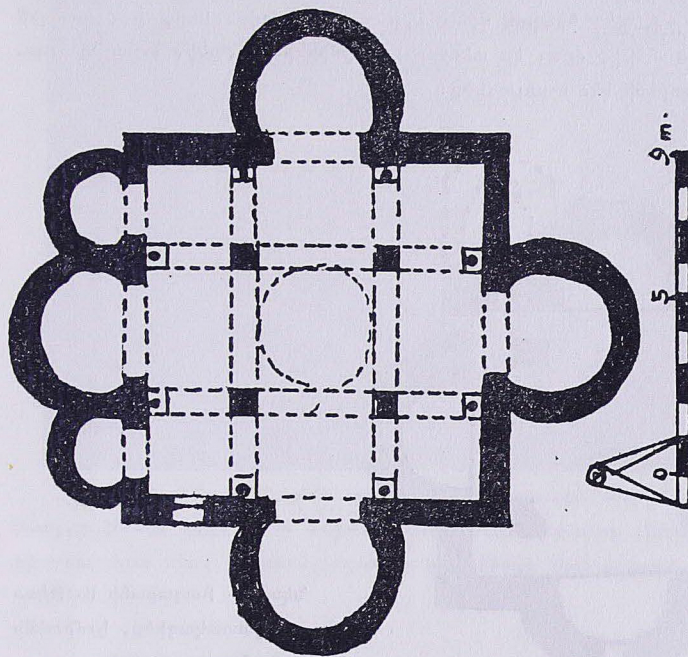
Նկար 3. Էֆս-լա-Շաբելի պալատական մատուռը. մասնակի հատած եւ ներ-
քին տեսքը: Այս մատուռը կառուցուեցաւ Ռավեննայի Սան Վիթալէ եկեղեցիին ու-
նով:

Նկար 4. Ռավեննայի Սան Վիթալե եկեղեցիին արտաքին տեսքը:

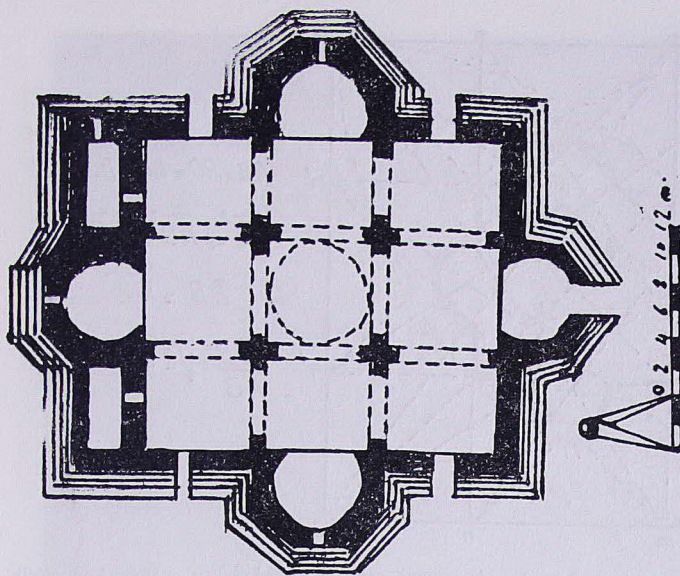

Նկար 5. Սան Վիթալեի մասնակի հատածը եւ ներքին տեսքը:

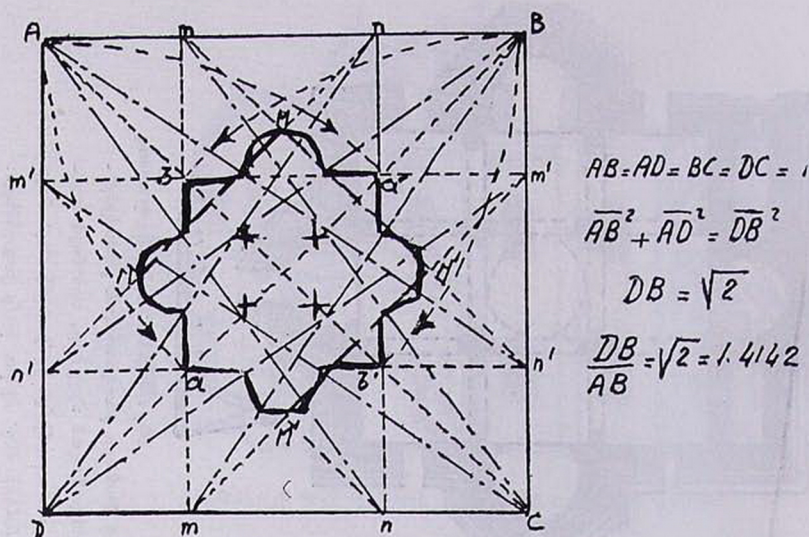

Էջմիածնի Մայր Տաճարը

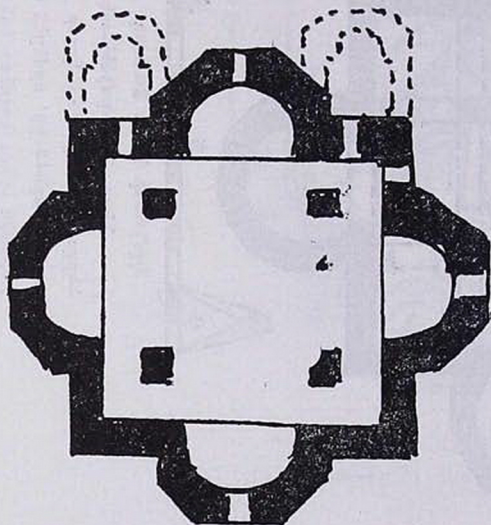
Նկար 6. Ժերմինեի-տէ-Բրէի եւ Էջմիածնի Մայր Տաճարի բաղադասական յատակագիծերը: Միեւնոյն ֆառակաւսի յատակագիծը, միեւնոյն կեդրոնական մոյթերը, միեւնոյն պայտաւն խորանները՝ որմերէն գեղի դուրս, միեւնոյն խաչաձեւ տանիքը: Էջմիածնի մէջ՝ մայր խորանին երկու կողմերը երկու փոքր սենեակներ, Ժերմինեի մէջ՝ երկու փոքր խորանները:

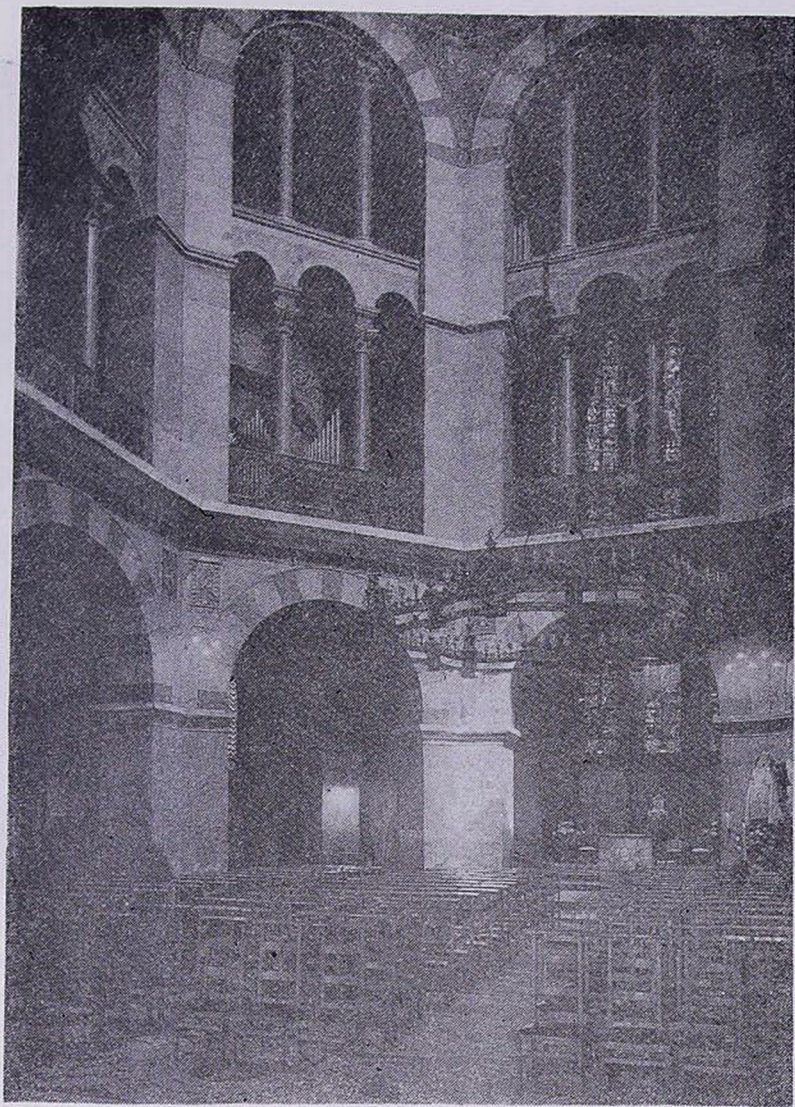
Ժերմինեի-տէ-Բրէի Ազօթարանը

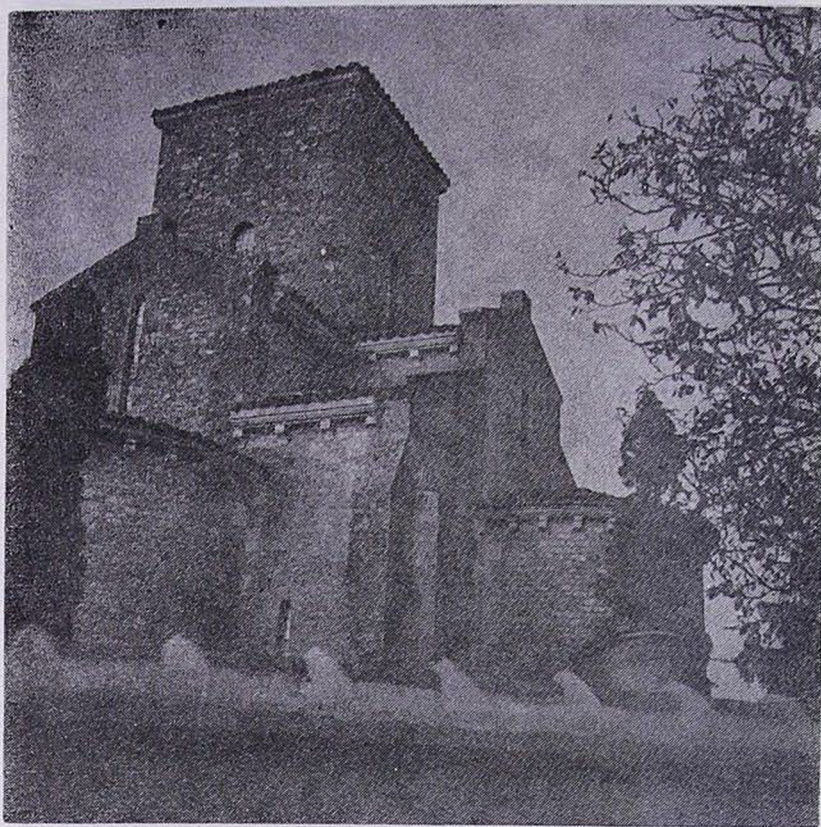
Նկար 7. Հայկական փառակուսի յատակագիծով եկեղեցիներ, որոնք էջմիածնի Մայր Տաճարին շարքին կը մտնեն, յատակագիծերը կը սերին ուրքը բերով աստղեն ($m, b, n, a, m', b', n', a'$): Այս աստղը կը ստացուի երկու փառակուսիներու (m, n, m', n') եւ (b, a, b', a') իրարու վրայ 45° -ի քառալուսովը: Ուրքը բեր աստղին ներդաշնակ գիծին ճախին վրայ կը տեսնուի՝ ժերմինեի-տէ-բրէի, եւ աջին՝ Բագարանի Ս. Թէոդորոսի կէս ուրուագիծը:

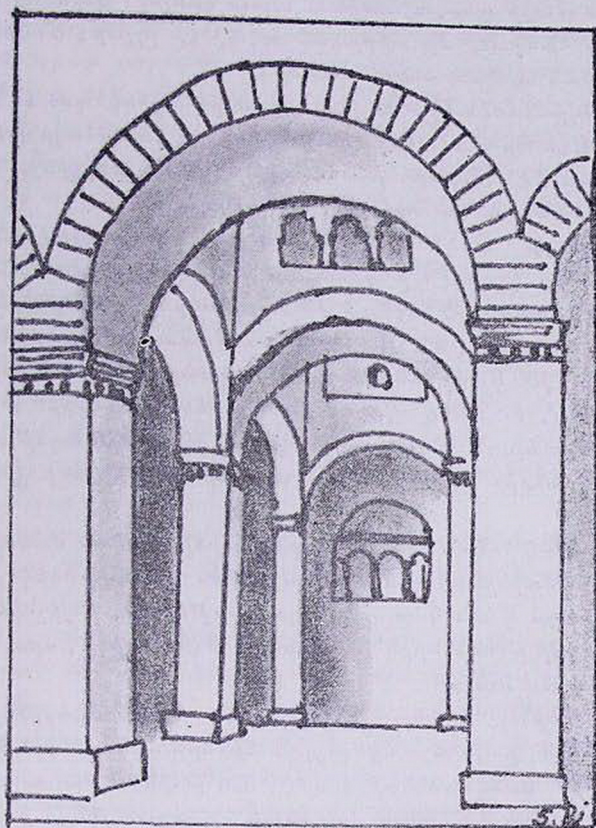
Նկար 8. Բագարանի Ս. Թէոդորոսի յատակագիծը, էջմիածնի Մայր Տաճարի շարքին:

Նկար 9. Էֆս-լա-Շաբեյի պալատական մատուռին մերձին տեսքը: Հայազգի Օտոյ-լը-Մ'եսէն եղաւ անոր ճարտարապետը: Այս մատուռը շինուած է Զ. դարու բիւզանդական ոճով, հետեւողութեամբ Ռավեննայի Սան վիքալէ եկեղեցիին կերպարին:

Նկար 10. Ժերմինեհի-տէ-Բրէի աղօթարանը՝ կառուցուած Թ. դարուն՝ կար-
լոս Մեծի հայազգի ճարտարապետ Օտոյ-լը-Մեսէնի կողմէ, Օրլէանի եպիսկոպոս
Թէոտիլֆի համար։ Աղօթարանի հիւսիս արեւելէն տեսքը։ Լուսանցոյց աշտարակը
կը փոխարինէ հայկական կաթողիկէն, բայց հայկական խաչածէւ տանիք կը մնայ։
Առաջին անգամն է որ նման ռճով կառուցում մը կ'երեւի Արեւմուտփի մէջ Թ. դա-
րուն։

Նկար 11. Ժերմինեի-տէ-Բրէի աղօթարանի ներքին չորս մոյրերը, ըստ հայկական ռնկի:

օրինակ մը կը տեսնենք Զուարթնոցի կերպարին մէջ ալ, թէև ան տարբեր ճարտարապետական սարքաւորում մը ունենայ:

Օտոյ-լը-Մեսէն լաւ կը ճանչնայ բիւզանդական ճառագայթող յատակադիւններով շէնքերու ձեւաւորումը: Անտարակոյս՝ արեւելքցի մըն է ան, որ եկած է Լորէնի Մեց քաղաքը հաստատուել, ինչպէս ուրիշներ եկած էին Արեւմուտք, իրենց ճարտարութիւնը նորակազմ Արեւմուտքի զարդացումին ի սպաս դնելու: Անշուշտ Օտոյ-լը-Մեսէն որոշ համբաւի մը տիրացած պէտք էր ըլլար, Մեծն Կարլոսի ուշադրութեան արժանանալու համար:

Օտոյ-լը-Մեսէն երբ Օրլէան քաղաքին եպիսկոպոս եւ Ֆլէորիւ-աի (այժմ՝ Սէն Պընուս սիւր Լուար) վանքին վանահայր Թէոտիլֆի համար կը դորձէ՝ Ժէրմինեի-տէ-Բրէի մէջ, ա'լ ինքզինքը սպաս կը զգայ իր նախասիրած յատակադիւնը կիրարկելու:

Թէոտիլֆ՝ Մեծն Կարլոսի մտերիմ խորհրդականն էր, եւ մասնաւորաբար կայսրէն խնդրած էր կայսերական մատուոյն ճարտարապետը՝ Օտոյ-լը-Մեսէնը իրեն տրամադրել, Ժէրմինեի-տէ-Բրէի մէջ իր աղօթարանը (oratoire) շինելու համար: Այս իրողութիւնը ցոյց կու տայ թէ Օտոյ հազուադիւս ճարտարապետ մըն էր, Մեցէն՝ Էքս-լա-Շարել, եւ անկէ մինչեւ Լուար գետին եղբրքը՝ Ժէրմինեի-տէ-Բրէ կանչուելու համար: Օրլէանի եպիսկոպոսին աղօթարանը շինելու կարող ուրիշ վարպետ մը չկար ուրեմն Օրլէանի շրջապատին մէջ:

Օտոյ-լը-Մեսէն՝ Էքս-լա-Շարելի սլաւատական մատուոյն կառուցումին համար ընտրեց Ռալեննայի Սան Վիթալէ եկեղեցիին կերպարը, անշուշտ Մեծն Կարլոսի թելադրութեամբ, ի յիշատակ առաջին դերմանացի թաղաւորին՝ Օսթրոկոթ Թէոտորիկի, որուն հանդէս ան մեծ հիացում ունէր:

Սան Վիթալէ նշանաւոր եկեղեցին, բիւզանդացիները շինած էին Զ. դարուն, բայց այս եկեղեցիին հիմքերը դրուած էին Թէոտորիկոսի աղջկան՝ Ամալասուստի կողմէ, 526 թ.ին: Ամալասուստ բուռն բիւզանդասէր մըն էր, բայց ժամանակ չունեցաւ շէնքը բարձրացնելու: Ան սպաննուեցաւ իր ամուսինին՝ Թէոտադի, Օսթրոկոթերու վերջին թաղաւորին կողմէ, 535 թ.ին: Տարի մը ետք, Թէոտադ կը սպաննուէր (536 թ.), իր կարգին, ապստամբ իր մէկ զօրաւարէն, եւ բիւզանդացիք Ռալեննան կը դրաւէին, ու Սան Վիթալէի շինութեան կը ձեռնարկէին:

Օտոյ-լը-Մեսէն՝ Էքս-լա-Շարելի սլաւատական մատուոյն կառուցումովը ցոյց կու տայ թէ ծանօթ է բիւզանդական ճարտարապետութեան եւ մասնաւոր անոր Զ. դարու ոճին: Ան մէկն է, որ կու գայ Արեւելքէն, եւ տեսած է՝ թէ՛ Բիւզանդիոնի եւ թէ՛ Ռալեննայի

մէջ, ութանկիւն բազմանկիւն յատակագիծով եկեղեցիներ, որոնք տակաւին անծանօթ էին Արեւմուտքին: Ան բիւզանդացի չէ, քանի որ հարտար կերպով կը դործածէ քարը իրրեւ շինանիւթ: Բիւզանդացի մը նախապատուութիւն պիտի տար աղիւսին: Յետոյ՝ իր կառուցումը զանդուածային բնոյթ ունի, ծանր, ճնշող տպաւորութիւն մը կը ձգէ, եւ չէնքէն ներս մթնշաղ մը կը տիրէ, մինչդեռ Սան Վիթալէն եւ կամ Ս. Սարգիս ու Պաքիւս՝ Բիւզանդիոնի մէջ, թեթեւ սարքուածք մը կը ներկայացնեն եւ լուսաւոր են: Բիւզանդացի ճարտարապետ մը առատօրէն պիտի դործածէր խճանկարներու զարդարանքը, ինչպէս Սան Վիթալէի մէջ, մինչդեռ Էքս-լա-Շաբելի մէջ խճանկարներու դործածութիւնը ժուժկալ է: Այս տարբերութիւններէն կը տեսնուի թէ Էքս-լա-Շաբելի ճարտարապետը՝ թէեւ բիւզանդական ոճով է շինած, բայց այդ կառուցումը իր հոգիէն չի բխիր, որովհետեւ բիւզանդացի մը չէ:

Ժերմիրեի-տէ-Բրէի Թէոտիւլֆի աղօթարանին համար պարտական կը փոխուի: Հոն՝ Մեծն Կարլոսի ուղղակի հսկողութենէն ձերբազատուած է Օտոյ: Շինելիքը կայսերական կառուցում մը չէ, եւ պէտք չունի արեւելեան կայսրերու եկեղեցիները ընդօրինակելու: Ան ինքզինքը ազատ կը զգայ, մանաւանդ որ քաթալան եպիսկոպոսը բարեկցական թոյլտուութիւն մը ցոյց կու տայ, որմէ Օտոյ կ'օգտուի իր սիրտին ձայնին անսալու եւ իր ցեղին տոհմիկ ոճովը շինելու համար այդ աղօթարանը:

Ճարտարապետ Օտոն՝ Թէոտիւլֆի աղօթարանը կառուցեց Ժերմիրեի-տէ-Բրէի մէջ, Արեւմուտքի մէջ տակաւին չտեսնուած անսովոր ձեւով մը:

Ստոյ, որպէս չէնքին հիմնական յատակագիծ առաւ քառակուսի մը որուն մէջ դրաւ կեդրոնական չորս մոյթեր, եւ չէնքին չորս որմերէն վրայ աւելցուց՝ որմերէն դուրս, պայտածեւ (outré passé) չորս խորաններ: Այս ամբողջութեան վրայ դրաւ խաչածեւ՝ քարաչէն տանիքը, որուն կեդրոնին եւ ներքին չորս մոյթերուն վրայ հաստաւ աշտարակածեւ լուսանցոյց մը (lanterne): Այս աշտարակածեւ լուսանցոյցը միակ զիջողութիւնն էր որ Օտոյ կ'ընէր, քաթալոնեացի Թէոտիւլֆին:

Այս չէնքը եւ անոր կառուցածեւը իր ժամանակին եւ միջավայրին համար զգայացունց բան մը եղաւ՝ Մերովինգիներու աղքատ ու կոպիտ շինութիւններուն վարժուած աչքերուն համար: Եւ Դրասայի մէջ եղաւ առաջին կառուցումը, որ ճարտարապետական նոր լուծում մը կը ներկայացնէր՝ Պենետիքեան պաղիլիքներէն դուրս: Արեւմուտքի մէջ ան եղաւ առաջին չէնքը, որ քառանկիւն յատակագիծէ մը կը մեկնէր, մանաւանդ հոն կը դործածուէին նորա-

տեսակ ձեւեր՝ պայտածեւ խորան, պայտածեւ աղեղներ, խաչածեւ տանիք՝ դանադան մակարդակներու վրայ, եւ ներքին չորս կեդրոնական մոյթեր՝ տանիքը վեր բռնող: Ասոնցմէ զատ, շինութեան չափերուն համար դորձածուած միաւորը՝ «ոտք»ը, չունէր միեւնոյն երկարութիւնը՝ հռենոսեան մարզի շինութիւններու երկարութեան միաւորին հետ:

Օտոյ՝ մայր խորանին երկու կողմերուն վրայ աւելցուց՝ ան ատենուան համար Արեւմուտքի մէջ անծանօթ, երկու պայտածեւ փոքր խորաններ եւս: Այս տեսակի շինութիւններ առհասարակ արեւելեան ծէսերուն մասնաշատուկ են: Անոնք կը կազմեն «սարկաւազարան»ը (diaconicon) եւ «նշխարատուն»ը (prothesis): Եւ որպէզի զգայացունցը զարմանալի ալ ըլլայ, Օտոյ զեղեցկացուց աղօթարանին ներսը, բիւզանդական արուեստէն առնուած ժուժկալ խճանկարներով, ինչպէս ըրած էր Էքս-լա-Շարելի մատուոյն մէջ: Այս խճանկարները իրադործող արուեստագէտը, կը կարծեն ուղղակի կած ըլլայ Ռաֆիննայէն, ուր բիւզանդական հրաշալի խճանկարներ չայլօրէն կը ծածկեն Սան Վիթալէի, Սան Աբդոնարէ Նուովոյի, խալաթիսի խճանկարները եւ դամբարանը: Նոյնիսկ կը կարծեն թէ այդ արուեստագէտը իր հետ բերած ըլլայ Ռաֆիննեան «խիճ»եր:

Այս աղօթարանը՝ Թ. դարուն, Քարոլինգիներու կայսրութեան սրտին վրայ կառուցուած, բոլորին արտակարգ եւ օտարօտի չէնք մը եղաւ:

ԺԹ. դարու ճարտարապետական հեղինակութիւններ եթ Էքս-լա-Շարելի պալատական մատուռը կապեցին Սան Վիթալէի չարքին, Ժերմինի-տէ-Բրէի աղօթարանին առաջ մնացին զարմացած: Անոնց համար չտեսնուած բան մըն էր: Ոմանք զայն նկատեցին «Մոզարապ» շինութիւն մը, անոր պայտածեւ խորաններէն եւ աշարակածեւ լուսանցոյցէն խարուած:

Բայց Օտոյի կիրարկած քառակուսի յատակագիծը, խաչածեւ քարաշէն տանիքը, ներքին՝ կեդրոնական չորս մոյթերը, լուսանցոյց աշտարակը այդ մոյթերուն վրայ նստած, պայտածեւ աղեղներն ու խորանները, նորութիւն մը եւ կամ անսովոր բան մը չէին ըզհանուր ճարտարապետութեան համար, թէեւ այս բաները տաաւին կ'անգլիտանային Արեւմուտքի մէջ՝ ԺԹ. դարուն:

Եթէ այս չէնքին խճանկարները կու դային բիւզանդական Ռաֆիննայէն, անոր կառուցածեւը իր խսկութեանը մէջ կու դար Հապստանէն, ուր այս կերպարով շինութիւններ գոյութիւն ունէին Թ. դարէն շատ առաջ, եւ ուր այս կառուցածեւը հասած էր իր կատարելութեան, ուրիշներու օրինակ ծառայելու աստիճան:

ԺԹ. դարու գիտնականները, որոնց գիտութիւնը Եւրոպայի

սահմաններէն անդին չէր անցներ, եւ որ բոլորովին կ'անգիտանար հայկական ճարտարապետութեան դոյութիւնն իսկ, սխալ եւ ծիծաղելի վարկածներ մէջտեղ դնել փորձեցին: Անոնք եթէ ճանչցած ըլլային հայկական ճարտարապետութիւնը, պիտի իմանային թէ նախքան «Մողարապ»ը, նախքան նոյն իսկ արարներուն երեւիլը, շատ կանուխէն արդէն հայերը կը զործածէին սրայտաձեւ կամարներ եւ աղեղներ: Էջմիածինի, Երեւուքի, Տեկորի շինութիւններուն վրայ այս ձեւի աղեղներ որոշակի կը տեսնուին, եւ անոնց զործածութիւնը պատահական չէ: Իսկ քառակուսի յատակագիծի զործածութիւնը, ներքին կեդրոնական չորս մոյթերը, շէնքին կողերէն դուրս ելած պայտաձեւ խորանները շէն տեսնուիր «Մողարապ» ոճին մէջ: Մինչ այս ձեւի շինութիւններ են Էջմիածինի մայր տաճարը, Բաղարանի Ս. Թէոտորոս եկեղեցին եւ ուրիշներ:

Օտոյ-լը-Մեսէնի կառուցած Ժերմինեի-տէ-Բրէի աղօթարանը, իսկական ընդօրինակութիւնն է հայկական այս ոճի շինութիւններուն, եւ անժխտելիօրէն կը նոյնանայ Էջմիածինի մայր տաճարի յատակագիծին հետ⁴:

Քառակուսի յատակագիծի վրայ կառուցանելու արուեստը, իսկական եւ հիմնական ձեւն է հայկական ճարտարապետական ոճին:

Լէոնարտոյ տա Վինչիին եօթը հարիւր տարիներ առաջ, Թ. դարուն՝ ճարտարապետ մը արեւմտեան Եւրոպա կը ներմուծէր հայկական քառակուսի յատակագիծը, ներքին իր չորս կեդրոնական մոյթերովը: Այնպէս որ Լէոնարտոյ տա Վինչիի Հայաստան երթալու կարիքը չունէր քառակուսի յատակագիծերով շէնքեր դռնելու համար. իր ճամբուն վրայ՝ Ժերմինեի-տէ-Բրէն իրեն կու տար նշանաւոր օրինակ մը:

Եթէ քննենք Ժերմինեի-տէ-Բրէի աղօթարանին ներդաշնակութեան ցուցիչը՝ $\sqrt{2}$ ը, եւ դժեք անոր «ներդաշնակութեան գիծ»ը (tracé harmonique), պիտի տեսնենք թէ անոնք գիծ առ գիծ կը համապատասխանեն հայկական ներդաշնակութեան, եւ թէ կարելի է միեւնոյն «ներդաշնակ գիծ»էն ստանալ թէ՛ Էջմիածինի Մայր Տաճարի, թէ՛ Բաղարանի Ս. Թէոտորոսի եւ թէ՛ Ժերմինեի-տէ-Բրէի յատակագիծերը:

4. Ս. ձեվափորման, Ժերմինի տէ Բրէ, «Շիրակ» (Պէրուք), 1973, փետրուար-Մարտ: S. Djéghardjian, **Les Reminiscences de l'Architecture Arménienne en Occident.**

Ներդաշնակութեան զգացողութիւնը յատուկ է իւրաքանչիւր ժողովուրդի, եւ կը տարբերի մէկ ժողովուրդէն միւսը: Ամէն ցեղ իրեն յատուկ ներդաշնակութեան հասկացողութիւն մը ունի, եւ առայդ՝ իրեն յատուկ ներդաշնակութեան ցուցիչ մը, եւ համապատասխան համեմատութիւն մը, որ ոճին հիմքը կու տայ:

Այն վրաստը որ ժերմինեի-տէ-Բրէ աղօթարանը ունի միեւնոյն համեմատութիւնները հայկական եկեղեցիներու հետ, կը վկայէ թէ ան կը պատկանի ճարտարապետութեան հայկական խումբին: Համեմատութեանց այս նոյնութիւնը պատահական չէ, այլ հայ ճարտարապետի մը կողմէ յղացուած՝ ծրարուած ծնունդն է հայ հոգիին:

Թ. Ղարը՝ Արեւմուտքի մէջ աւանատես կ'ըլլայ հայ ճարտարապետներու, որոնք հոն կ'աշխատին ու կը կառուցանեն հայկական ոճով յիշատակարաններ, որոնք մինչեւ այսօր կանգուն կը մնան: Այս ճարտարապետներէն մէկն է Օտոն⁵: Հանրի Փոսիյեոն իր՝ «Ռոմանական Միջին Դարը» աշխատասիրութեան մէջ կը զրէ. «Թէոտիւֆի ժերմինեի-տէ-Բրէի աղօթարանը, եւ անոր օրինակով՝ քիչ աւելի ուշ կառուցուած Սան Միկել տը Լիէոյի եկեղեցին՝ Սպանիոյ մէջ, կը սերին միեւնոյն նախատիպէն, անտարակոյս, հայկական Էջմիածինի Մայր Տաճարէն՝ վերակառուցուած 618 թ.ին»⁶:

Արդարեւ՝ մարդոց ձեռակերտներուն մէջ կը դտնուին կէտեր, որոնք անայլայլ կը մատնեն այդ ձեռակերտներուն յղացումին աղբիւրը, եւ զայն յղացողին իսկութիւնը: Թ. Ղարուն, Փրանսայի սիրտին վրայ, հայէ մը զատ ո՞վ պիտի մշակէր ու շինէր հայկական ոճով յիշատակարան մը, երբ այդ ձեւի շինութիւնները բոլորովին նոր էին Արեւմուտքին համար, եւ նոյնիսկ անծանօթ: Ալ աւելի նուազ պիտի ըլլար հաւանականութիւնը բիւզանդացի եւ կամ լոմպարտացի ճարտարապետի մը ներկայութեան: Բիւզանդացի ճարտարապետ մը պիտի չերթար հեռաւոր Հայաստանի Էջմիածինի մայր տաճարը ընդօրինակելու՝ Ժերմինեի-տէ-Բրէի աղօթարանին համար, երբ իր ձեռքին տակ կային բիւզանդական ոճով կառուցումներու օրինակներ: Մանաւանդ պէտք է ըսել թէ Թ. Ղարուն՝ դեռ բիւզանդական եկեղեցին չի գործածեր խաչածեւ տանիք: Այս ձեւ տանիքի շինութիւնը

5. Abbé A. Totti, **Curé de Germigny-des-Près**, dans «Jardin des Arts», Paris, 1957, Septembre.

6. Henri Focillon, **Le Moyen Age Roman**, Tome 1, Librairie Armand Colin, 1938, p. 36.

րիւզանդական ճարտարապետութեան մէջ մուտք դործեց Ժ. դարուն՝ Վասիլ Ա. կայսեր շինել տուած «Նէա»ով: Իսկ լոմպարտացի ճարտարապետ մը այդ դարուն տակաւին ի վիճակի էր նորաձեւ շէնք մը յղանալու եւ կառուցանելու, երբ իր երկրին մէջ առաւելաբար հայերն էին որ կը շինէին՝ Թորչելոյէն մինչեւ Միլանոյ:

Օտոյ-լը-Մեսէն՝ ղիտակից արեւու լոյսին վնասակար ազդեցութեանը՝ խորհուրդի մը իրադործումի պահուն, Թէոտիլֆի աղօթարանը ձգեց մթնշաղի մէջ՝ հայկական եկեղեցիին նման, զայն առանց լուսամտաւ շինելով: Հոն՝ լոյսը անուղղակի կը մագուրկու սանցոյց աշտարակին «ալպարթը» տախտակներով ծածկուած լուսանոցներէն:

Միենոյն Օտոն՝ Էքս-լա-Շարելի պալատական մատուռն ալ մթնշաղի մէջ ձգեց, հակառակ որ կը շինէր րիւզանդական լուսաւոր ոճով: Այս ոճին հանդէպ անոր բրած զարտուղութիւնները քննադատներու ուշադրութեան չվրիպեցան ԺԹ. դարուն: Բնական է անոնք չէին կրնար հասկնալ Օտոյի հայկական մտածումը:

Թ. դարուն, Լուար գետի եզերքին՝ Ժերմինի-տէ—Բրէի մէջ, խաչաձեւ տանիքով աղօթարան մը շինելու համար, պէտք էր որ կառուցանողը հայ ըլլար, եւ կամ՝ հայոց ազգային շինարուեստին խորաթափանց մէկը, հայկական տոհմիկ ճարտարապետութիւնը օտարներուն պարտադրելու համար:

Օտոյ-լը-Մեսէն՝ իսկական հայ ճարտարապետ մըն է, որ նոյնիսկ օտար ոճ մը իրադործած ատեն չի մոռնար հայկական ճարտարապետութեան շինարուեստի տուեալները հոն ներմուծելու:

Իր անունը՝ Օտոյ կամ Օտա՝ հայկական ձեւով, արեւմուտք-ցիք վերածեցին Էօտ (Eude), Eude de Metz կամ Օտոյ-լը-Մեսէնի:

ODO-LE-MESSIN

S. DJEVAHIRDJIAN

(Summary)

By the rising to power of Charles the Great (742-814), the Carolingian world witnessed a renaissance in the field of art and architecture. Charles the Great decided to build a chapel in his

capital, Aix-la-Chapelle, and he trusted the work to Odo-le-Mes-sin.

«Charles, the great emperor, founded this temple, and Odo, the excellent master, built it. He enjoyed the special privileges of the city Metz, and is buried there», said an inscription, which in the 10th century was copied in a manuscript, now found in Vienna.

According to this inscription then, Odo was not a native of Metz, but a foreigner, who was privileged to live there.

Two of Odo's architectural works have reached us: the chapel of Aix-la-Chapelle and the chapel of Germigny-des-Près, which was built for Theodulf, the bishop of Orlean, France.

If the chapel of Aix-la-Chapelle bears the influence of Byzantine architecture, it lacks its spirit. However, the chapel of Germigny-des-Près obviously bears the influence of Armenian architecture.

The author by this study proves that Odo came from the East, and was an Armenian, who applied the principles of Armenian architecture.